

ΤΑ ΠΑΡΑΔΟΞΑ ΘΕΩΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΖΗΝΩΝΟΣ

Ο Παρμενίδης είναι ο ιδρυτής της Ελεατικής σχολής. Η διδασκαλία του αφορά την αναζήτηση του αρχικού 'είναι', το οποίο κρυμμένο πίσω από τα καθημερινά φαινόμενα είναι αυτό που ευθύνεται για την εξ αρχής, αλλά και συνεχή δημιουργία του πολύμορφου και πολλαπλού κόσμου που μας περιβάλλει. Ως τέτοια αρχή του κόσμου όρισε την ύπαρξη ενός και μοναδικού 'είναι', το οποίο είναι αυτό που δημιουργήσε και δημιουργεί τα πολλαπλά και διαφορετικά φαινόμενα γύρω μας. Όταν λοιπόν εμείς ατενίζουμε γύρω μας ένα κόσμο γεμάτο διαφορετικότητες αλλά και αντιθέσεις, αυτό είναι μία πλάνη των αισθήσεων, διότι κατ' ουσίαν όλα αυτά τα 'πολλά' αλλά και 'διαφορετικά' μεταξύ τους προέρχονται από αυτό ένα 'είναι', το οποίο με την παρέμβαση του 'κενού χώρου' μεταμορφώνεται σε 'πολλά' και 'διαφορετικά' όντα γύρω μας. Ο Παρμενίδης είναι λοιπόν ο θεμελιωτής της 'μονιστικής' αντίληψης του κόσμου, και ο Ζήνων ως πιστός μαθητής του καλείται να στηρίξει αυτήν την άποψη.

Ο Ζήνων έφτασε στην Αθήνα συνοδευόμενος από τον Παρμενίδη, και παρουσιάζεται λεπτομερώς στο έργο του Πλάτωνα 'Παρμενιδης'. Εκεί ο Πυθόδωρος διηγείται την επίσκεψη των δύο αυτών ανδρών στην Αθήνα ως εξής:

Σύμφωνα λοιπόν με τον Αντιφώντα ο Πυθόδωρος έλεγε ότι κάποτε ήρθαν στην Αθήνα κατά την εορτή των μεγάλων Παναθηναίων ο Παρμενίδης και ο Ζήνων. Ο Παρμενίδης ήταν περίπου 65 ετών με άσπρα μαλλιά, αλλά ευπαρουσίαστος. Ο Ζήνων ήταν περίπου 40 ετών, ψηλός και αρκετά ευχάριστος στην όψη, και μάλιστα λέγεται ότι στην νεότητά του ήταν ερωμένος του Παρμενίδη. Είπε ότι κατέλυσαν στο σπίτι του Πυθόδωρου στον Κεραμικό, έξω από τα τείχη της πόλεως, και σ' αυτό το διάστημα ο Σωκράτης, που τότε ήταν αρκετά νέος, πήγε να τους συναντήσει μαζί με αρκετούς άλλους. Ήθελαν όλοι να ακούσουν τα συγγράμματα του Ζήνωνος, τα οποία για πρώτη φορά τότε είχαν φτάσει στην Αθήνα με αφορμή την άφιξή τους. Ο Ζήνων τους τα διάβασε ενώ ο Παρμενίδης εκείνη την στιγμή απουσίαζε, και είχε ήδη τελειώσει όταν ο Πυθόδωρος μπήκε μέσα στο σπίτι μαζί με τον Παρμενίδη και τον Αριστοτέλη, ο οποίος μετά από καιρό έγινε ένας από τους Τριάντα Τυράννους, και άκουσαν το τέλος της συζητήσεως. Ο Πυθόδωρος είχε ακούσει τον Ζήωνα να τα επαναλαμβάνει αυτά πιο πριν. Όταν ολοκληρώθηκε η ανάγνωση, ο Σωκράτης ζήτησε να τους διαβάσει πάλι την πρώτη θέση από το πρώτο επιχείρημα, και αφού αυτό έγινε, είπε: «Τι εννοείς εδώ, Ζήνων; Μήπως εννοείς ότι αν τα πράγματα γύρω μας είναι πολλά (εί πολλά έστι τα όντα), τότε πρέπει αυτά να είναι συγκρόνως και όμοια και ανόμοια, και πως αυτό είναι αδύνατον, διότι δεν μπορεί κάτι που είναι όμοιο να είναι και ανόμοιο, όπως πάλι ούτε και το ανόμοιο, αυτό λοιπόν εννοείς;».

«Αυτό ακριβώς εννοώ», είπε τότε ο Ζήνων.

«Και αν το ανόμοιο δεν μπορεί συγκρόνως να είναι και όμοιο, ούτε πάλι το όμοιο να είναι ανόμοιο, τότε σύμφωνα μ' εσένα, τα όντα γύρω μας δεν μπορεί αν είναι πολλά, διότι αυτό θα ήταν αδύνατον. Άρα λοιπόν αυτό το πράγμα είναι που θέλουν οι ισχυρισμοί σου να αποδείξουν, πως δηλ. τίποτε άλλο δεν αντικρούεις, παρά μόνο την αντίληψη που λέει ότι γύρω μας υπάρχουν πολλά πράγματα. Και θεωρείς πως απόδειξη της θέσεώς σου αυτής είναι κάθε ένας από τους ισχυρισμούς σου, ώστε πιστεύεις ότι τόσες ακριβώς αποδείξεις προσφέρεις, όσους ισχυρισμούς έχεις εδώ γράψει, πως δηλ. δεν υπάρχουν γύρω μας πολλά πράγματα. Αυτό εννοείς, ή εγώ σε κατάλαβα λάθος;».

«Όχι, δεν κατάλαβες λάθος», είπε ο Ζήνων, «σωστά αντιλήφθης τον γενικό μου σκοπό».

«Βλέπω, Παρμενίδη», είπε ο Σωκράτης, «ότι ο Ζήνων θα ήθελε να είναι όχι μόνο απλώς ένας φίλος σου, αλλά ένας πιστός ακόλουθος των συγγραμμάτων σου. Διότι ο Ζήνων εκθέτει αυτά που εσύ λες, με ένα διαφορετικό τρόπο, και αλλάζοντας λίγο τα λόγια προσπαθεί να μας εξαπατήσει πως δήθεν λέει κάτι διαφορετικό. Διότι εσύ στα ποιήματά σου ισχυρίζεσαι ότι όλα γύρω μας είναι 'ένα', και μας δίνεις ικανοποιητικές αποδείξεις γι' αυτό. Και ο Ζήνων εδώ επίσης ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχουν γύρω μας πολλά πράγματα, και ο ίδιος προσφέρει πολλές και διαφορετικές αποδείξεις. Και το να ισχυρίζεσαι εσύ ότι υπάρχει μόνο το 'ένα', ενώ αυτός να ισχυρίζεται πως δεν υπάρχουν 'πολλά', και να μιλάτε με ένα τέτοιο τρόπο, ώστε να δίνετε την εντύπωση ότι δεν λέτε το ίδιο πράγμα, ενώ στην ουσία λέτε τα ίδια, αυτό σε μας τους υπόλοιπους δίνει την εντύπωση ότι ο καθένας από σας τους δύο λέει αυτά που έχει πει ο άλλος».

«Πράγματι έτσι είναι, Σωκράτη», είπε ο Ζήνων, «Εσύ όμως την ουσία του λόγου μου δεν την συνέλαβες σωστά, παρά το γεγονός ότι αντιλαμβάνεσαι ό,τι λέγεται γύρω σου λες και είσαι σκυλί Λακωνικό. Πρώτα απ' όλα σου διέφυγε τούτο, ότι δηλ. το πνεύμα αυτών που σου διάβασα δεν έτσι ακριβώς όπως νομίζεις ότι έχει γραφτεί, πως δηλ. το κείμενο κρύβει από τους ανθρώπους το πραγματικό του νόημα λες και διαπραγματεύεται κάτι πολύ σπουδαίο. Είπες όμως κάτι που είναι αλήθεια, διότι το νόημα των λόγων

μου είναι να βοηθήσουν αυτά που έχει γράψει ο Παρμενίδης απέναντι σ' αυτούς που προσπαθούν να του διακωμωδήσουν με την λογική ότι αν στον κόσμο υπάρχει το 'ένα', τότε πολλά και αστεία πράγματα συμβαίνουν, που είναι αντίθετα με την θεωρία του. Το πνεύμα λοιπόν του δικού μου λόγου είναι να αντικρούει όλους εκείνους που πιστεύουν ότι γύρω μας υπάρχουν πολλά πράγματα, και τους ανταποδίδει τα ίδια και ακόμη περισσότερα, διότι θέλει να δηλώσει τούτο, πως δηλ. χειρότερα αποτελέσματα έχει η υπόθεσή τους, αν υπάρχουν γύρω μας πολλά, παρά η υπόθεση του αν υπάρχει μόνο ένα, αρκεί κάποιος να διαχειριστεί το όλο θέμα σωστά. Αυτός ήταν ο σκοπός για τον οποίον γράφτηκε αυτή η ομιλία μου ήδη από την νεανική ηλικία μου, αλλά κάποιος έκλεψε ένα αντίγραφο, και δεν ήξερα αν αυτή η εργασία μου έπρεπε να δημοσιευθεί, ή όχι. Αυτό το γεγονός, Σωκράτη, το αγνοείς, και νομίζεις ότι η αιτία της συγγραφής δεν ήταν η επιθετικότητα ενός νέου, αλλά η φιλοδοξία ενός ηλικιωμένου. Εντούτοις στα άλλα θέματα, όπως σου είπα, η ερμηνεία που έδωσες ήταν σωστή».

«Κατάλαβα», είπε ο Σωκράτης, «και αποδέχομαι πλήρως ό,τι είπες».

Το πιο πάνω κείμενο έχει την αξία του ως προς το ότι μας πληροφορεί για τα ακριβή αίτια της συγγραφικής δραστηριότητας τους Ζήνωνος. Ό,τι έγραψε το έγραψε για να επιτεθεί εναντίον όλων εκείνων που επιτίθοντο ειρωνικά στον δάσκαλό του, τον Παρμενίδη. Συνέθεσε μία σειρά επιχειρημάτων και θεωρημάτων, με τα οποία φιλοδοξούσε να ακυρώσει τον πλουραλισμό στην ουσία του κόσμου, στο 'είναι', και να στηρίξει τον μονισμό, το 'έν'. Όπως παραδίδει ο Πρόκλος, ο Ζήνων συνέταξε σαράντα τέτοια επιχειρήματα (λόγοι) για να στηρίξει την έννοια του μονισμού (Πρόκ. Εἰς τὸν Πλάτωνα Παρμενίδην, 632,1).

Σύμφωνα πάντοτε με το πιο πάνω κείμενο του 'Παρμενίδη' ο Ζήνων συνέταξε αυτά τα επιχειρήματα, για να επιτεθεί σ' όλους εκείνους που περιέπαιζαν τον δάσκαλό του. Ένα θέμα σοβαρό είναι μήπως οι 'λόγοι' τους οποίους συνέταξε ο Ζήνων προς υπεράσπιση τους Παρμενίδη, γράφτηκαν με την ίδια σατιρική διάθεση, όπως και οι επιθέσεις των επικριτών του. Αν είναι έτσι, τότε δεν μπορούμε να πάρουμε στα σοβαρά τις απόψεις του, ότι δηλ. θεμελιώνουν φιλοσοφικές θέσεις του μονισμού. Πάντως η θέση του Πλάτωνα στον ομώνυμο διάλογο είναι πως όντως οι επιθέσεις των αντιπάλων του Παρμενίδη σκοπό είχαν να τον διακωμωδήσουν, να τον περιγελάσουν. Παραμένει λοιπόν ζητούμενο αν ο σκοπός της όλης συγγραφικής δραστηριότητας του Ζήνωνος ήταν να αντεπιτεθεί σ' αυτές τις ειρωνείες των αντιπάλων του μονισμού.

Υπάρχουν όμως πολλές αμφιβολίες γύρω από το αν ο Παρμενίδης ήταν όντως ένας μονιστής. Επίσης ο ίδιος ο Ζήνων στον 'Παρμενίδη' φαίνεται να μην παραδέχεται ξεκάθαρα πως ο σκοπός των συγγραμμάτων του ήταν να θεμελιώσει τον μονισμό, αλλά ότι στόχευε στην ηθική (;) στήριξη του δασκάλου του. Παραδέχεται μέσα στο πιο πάνω κείμενο ότι όταν υπερασπιζόταν τον μονισμό, το έκανε αυτό μόνο περιστασιακά, θέλοντας να δείξει ότι 'η θεωρία του πλουραλισμού παρουσιάζει περισσότερα προβλήματα από εκείνα της μονιστικής θεωρίας'. Κάτι τέτοιο όμως ελάχιστα παραπέμπει σε θερμό φιλόσοφο και υποστηρικτή του μονισμού. Επίσης ομολογεί ότι έστω κι αν ο ίδιος θεωρεί τον πλουραλισμό ως άτοπον, εν τούτοις δεν φαίνεται να υποστηρίζει σθεναρά τον μονισμό. Δεν πρέπει να συγχέουμε την επίθεση που έκανε ο Ζήνων εναντίον των πλουραλιστών, με την απόδειξη της ορθότητας του μονισμού, διότι αυτά μεταξύ τους είναι διαφορετικά. Τέλος αρκετά από τα επιχειρήματα του Ζήνωνος επιτίθενται βεβαίως εναντίον του πλουραλισμού, αλλά αφήνουν και υπονοούμενα εναντίον και του μονισμού.

Πάντοτε σύμφωνα με το πιο πάνω κείμενο η τακτική την οποίαν ακολουθεί ο Ζήνων σε όλα τα επιχειρήματά του είναι η λογική να οδηγηθεί ο συλλογισμός του σε *reductio ad imposisibile* (ἀναγωγή εις τὸ ἀδύνατον). Όμως από τα διασωθέντα μέχρι σήμερα επιχειρήματά του κανένα δεν χρησιμοποιεί μία τέτοια *reductio*. Αυτό που κάνει είναι να θέτει ένα γεγονός, και από αυτό να οδηγείται σε ένα συμπέρασμα άτοπον, αλλά αυτή η τακτική δεν παραπέμπει σε *reductio ad absurdum* ή *impossibile*. Παρουσιάζει μία υπόθεση, και κατόπιν δίνει ως συνέπεια αυτής της υποθέσεως ένα αποτέλεσμα που εκ των πραγμάτων είναι άτοπον, όμως αυτό δεν αποδεικνύει την εσφαλμένη άποψη της υποθέσεως.

Στον 'Παρμενίδη' ο Ζήνων αυτοπαρουσιάζεται ως ένας 'εριστικός' συνομιλητής, σαν ένα σοφιστή ο οποίος προσπαθεί να εντυπωσιάσει το ακροατήριό του. Στον 'Φαίδρο' παρουσιάζεται ως 'αντιλογικός'. Όλα αυτά βέβαια δεν αποδεικνύουν ούτε συνεπάγονται το συμπέρασμα πως ο Ζήνων δεν ήταν φιλόσοφος, αλλά απλώς εφεύρισκε λογικά τεχνάσματα, για να υπεραμύνεται των απόψεων του δασκάλου του. Αντιθέτως ο Ζήνων ήταν όντως ένας Ελεάτης μονιστής φιλόσοφος, ο οποίος όμως ακολούθησε μία τακτική διαφορετική από εκείνη του δασκάλου του, διότι αρκέστηκε στο να διαψεύδει τους επικριτές του Παρμενίδη, κι όχι να θεμελιώνει τις απόψεις του μονισμού. Ήταν έξυπνος, ευφυής, αλλά όχι βαθυστόχαστος σαν τον δάσκαλό του.